

הגנה פעילה כרגל רביעית בתפיסת הביטחון – מה ניתן ללמוד ממבצע 'צוק-איתן'?

מאיר פינקל, יניב פרידמן ודנה פרייזלר-סוורי¹

מבוא

תפיסת הביטחון של ישראל העמידה את שלוש הרגליים – ההרתעה, ההרתעה וההכרעה, כבסיס ליכולתה להתמודד עם אתגרי הביטחון הסובבים אותה.² תפיסה זו, שעמדה בבסיס המחשבה הישראלית לאורך שנותיה הראשונות של המדינה נתפסה כחסרה החל משנות ה-80 וה-90. האיום הטילי על מרכזי העורף הישראלי במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991, וביתר שאת במלחמת לבנון השנייה ב-2006, הוביל, בתמיכת ועדת מרידור בשנת 2007, להוספת "רגל" ההגנה לתפיסת הביטחון, אם כי לא באופן רשמי.³ מבצע "עמוד ענן" ב-2012, ומבצע "צוק איתן" ב-2014, שבהם הופעלה לראשונה מערכת ההגנה הפעילה "כיפת ברזל", המחישו באופן ניכר את מרכזיות ההגנה באתגרי הביטחון העתידיים של מדינת ישראל.

למרות כל הנאמר לעיל, לא נערך עד כה דיון תפיסתי במעמדו המרכזי החדש של מרכיב ההגנה בתפיסת הביטחון הלאומי. אם נרצה לחדד טיעון זה נוכל לומר כי למרות מרכזיות ההגנה בתפיסה החדשה לא נבחן לעומק השילוב הנדרש בין מרכיב ההגנה לבין שאר מרכיבי תפיסת הביטחון – הרתעה, התרעה והכרעה. יתרה מזאת, חסרה לדעתנו הערכה מקיפה של המתח הקיים והאיזון הנדרש בין ההגנה להתקפה על כל משמעותיותיהם.

מבצע "צוק איתן" ישמש את מאמרו כבסיס לדיון במעמד ההגנה בתפיסת הביטחון. במבצע זה, הופעלה מערכת ההגנה הפעילה באופן נרחב, ואנו

¹ תת-אלוף (במיל') ד"ר מאיר פינקל מכהן כיום כמפקד מרכז דדו. גב' דנה פרייזלר-סוורי ומר יניב פרידמן הם חוקרים במרכז דדו.

² טל, ביטחון לאומי, עמודים 67–88.

³ מרידור, "המגננה האזרחית כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל", עמודים 15–16.

נשתמש בניסיון זה כדי לבחון את מקום מאמץ ההגנה הפעילה, כחלק מן התפיסה הרחבה של "רגל" ההגנה בתפיסת הביטחון של ישראל. מאמר זה יתמקד בשני נושאים מרכזיים אלה. ראשית, נבחן את האיזון שבין ההגנה להתקפה בתפיסת הביטחון, ושנית, ננתח את הפער בין הדרג המדיני והצבאי בתפיסת תפקיד ההגנה. שתי סוגיות אלה ייבחנו בשני מקטעי זמן, לפני מבצע "צוק איתן" ובמהלכו, וזאת כדי לבחון שונות ודמיון. במאמר נעלה שתי טענות מרכזיות: האחת, נוגעת לשאלת היחס והאיזון בין הגנה להתקפה, "צוק איתן" היה מבצע באסטרטגיה הגנתית ומרכיב ההגנה היה בו דומיננטי בשונה מהתפיסות הצבאיות בהקשר לדומיננטיות מרכיב ההתגוננות טרם המבצע. השנייה, עוסקת בשאלת תפקיד ההגנה בעיני הדרג המדיני והצבאי, כאשר חודד ההבדל בין הראייה של המדינאים את ההגנה כמרכיב חיצוני לצה"ל ושווה ערך להתקפה, בעוד צה"ל רואה בהגנה מרכיב פנים צבאי.

למאמר ארבעה חלקים. בחלק הראשון של המאמר נדון בדילמות הקשורות להוספת "רגל" ההגנה לתפיסת הביטחון הישראלית, בחלק השני נבחן את היחס בין ההגנה להתקפה בתפיסות המוקדמות מול המימוש במבצע "צוק איתן", בחלק השלישי נתעמק בפערי העמדות בין הדרג המדיני לדרג הצבאי טרום מבצע "צוק איתן" ובמהלכו, ובחלק הרביעי והאחרון של המאמר נסכם ונצביע על כמה מסקנות אופרטיביות.

הערה מתודולוגית - במאמר זה אנו דנים במושג "הגנה" משני היבטים עיקריים: האחד מתייחס ל"רגל ההגנה", כמרכיב החדש בתפיסת הביטחון, והכוונה היא להגנה על העורף מפני כלל האיומים. ההיבט השני דן ב"הגנה פעילה" – מערך ההגנה האווירית ומערכות ההגנה הפעילה, שעניינם סיכול היכולות הרקטיות והטיליות של היריב, ולא להגנה מפני אויב החודר לשטחנו.

דילמות בניין הכוח עקב הוספת רכיב ההגנה לתפיסת הביטחון

ההבנה כי נחוץ שינוי בתפיסת הביטחון של ישראל הובילה להוספת "רגל" ההגנה. הוספה זו יצרה דילמות שונות הקשורות ל"התנגשות" רכיב ההגנה עם רכיבים אחרים של תפיסת הביטחון, וכן למתח הקיים בבסיס כל מערכת החווה שינויים והיערכות מחודשת.

במישור הארגוני, כמו בכל מערכת מוגבלת במשאבים, הוספה של מערכות הגנה תגרע באופן ישיר מהתקציבים המופנים למערכים הקיימים. מאחר שהמאבק על משאבים מצוי בבסיסו של כל ארגון או מערכת, הרי שהרצון לפתח, לייצר, לתפעל ולקיים מערכות הגנה הוביל להתנגדות של מובילי הגישה ההתקפית בצה"ל, שחששו מהפניית תקציבים, ולא פחות חשוב – מהפניית הקשב, למערכות אלה.

בפן התפיסתי, התפתח ויכוח בקרב מקבלי ההחלטות, הן המדיניים והן הצבאיים, הנוגע להשפעת מערכות ההגנה על תפיסת ההכרעה והנגזרת שלה – ההתקפה – בתפיסה הצה"לית. המתנגדים ל"רגל" ההגנה, העלו טיעונים כבדי משקל הנוגעים לבעייתיות של הסתמכות על אמצעי הגנה: כי הרי "חזקה על קו המגע שייפרץ",⁴ ועל פגיעה ממשית בעקרון ההכרעה וההתקפה, ההופכים למשניים בתפיסת הביטחון, בשל יכולתה של ההגנה לנטרל את יכולותיו ההתקפיות של היריב.⁵

דיון תפיסתי נוסף התעורר בנוגע לזיקה שבין רכיב ההרתעה ומערכות ההגנה. על פניו, תורמת יכולת ההגנה להרתעה הישראלית. אולם למעשה קיים מתח והתנגשות בין מרכיב ההרתעה למרכיב ההגנה. ההתנגנות הישראלית⁶ עלולה להתפס על ידי "הצד השני" כבריחה מעימות וכחולשה ישראלית. מצדדי גישה זו גורסים כי ההרתעה הישראלית היא המתכון שסיפק את ההגנה הטובה ביותר, וכי השקעה יקרה באמצעי מיגון יכולה להיות בזבוז מיותר של משאבים.⁷

⁴ מז"י, מבצעי כוחות היבשה, עמוד 5.

⁵ שפיר, "לקחים מהפעלת 'כיפת ברזל'", עמוד 73.

⁶ ראו למשל את אמירתו של ראש ממשלת ישראל לשעבר, אהוד אולמרט, בנושא: "מדינה לא יכולה למגן את עצמה לדעת" (28 ביוני 2007).

⁷ אלרן ופרידמן, "ערכות מגן – עד כאן".

דילמה שלישית וחריפה, העולה בשל הכנסת "רגל" ההגנה לתפיסת הביטחון, קשורה בגמישות הכוח. צה"ל העדיף לאורך תקופה ארוכה להשקיע בכלי נשק בעלי יכולות גמישות – בעלי מאפיינים התקפיים והגנתיים כאחד. הדוגמה הברורה ביותר לכך היא מטוס הקרב שיכול לבצע משימות התקפה – הפצצת מטרות אויב, ומשימות הגנה – יירוט מטוסי אויב החודרים לשמי מדינת ישראל. מיקומו של השריון הישראלי הוא עוד דוגמה טובה לכך. מערך הנ"ט הוא כלי הגנתי ואילו הטנק, כך לפי תורת הקרב הצה"לית, הוא כלי התקפי. עוד בשנות החמישים העדיפו בצה"ל הישענות על הטנק גם לצורך הגנתי, ובכך מיצבו את רעיון הרב-גוניות.⁸ מערכת ההגנה ומערכות ההגנה הפעילות אינן "מקיימות" עיקרון תפיסתי זה. מערכות אלו במהותן הן מערכות הגנתיות, אשר חסרות, בדרך כלל,⁹ את אותה גמישות רצויה ביחס שבין ההתקפה להגנה. השקעה תקציבית, תפעולית ותפיסתית רחבה במערכת שאיננה רב-גונית דרשה ועדיין דורשת שינוי גישה מהותי בתפיסת בניין הכוח, ובכונות של מקבלי החלטות לאמץ מערכות כאלה.

דילמות אלה הקשורות למקומה של מערכת ההגנה בבניין הכוח ממשיכות ללוות את מקבלי החלטות בבואם לעצב את האיזון הראוי בין מאבק תקציבי, מרכיבי תפיסת הביטחון וגמישות הכוח הצבאי. בחלק הבא של המאמר נבחן את היחס בין ההגנה להתקפה בתפיסות המוקדמות מול המימוש במבצע "צוק איתן".

היחס בין הגנה להתקפה בתפיסות המבצעיות בצה"ל לעומת המימוש במבצע "צוק איתן"

בחלק זה נסקור את גישת צה"ל,¹⁰ העוסקת ב"רגל" ההגנה ולעומתה – את הפקודות שנכתבו והופצו במהלך מבצע "צוק איתן".

⁸ אלרון, "איום השריון והמערך הנגד טנקי של צה"ל לפני מלחמת סיני", עמוד 149.
⁹ ניתן לראות בהפעלת מערכות "החובט" – וולקן, בזמן מלחמת לבנון הראשונה יוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל. ברם, "פעילות וולקנית".
¹⁰ "הגישה הצה"לית" המוזכרת במאמר היא סיכום של מסמכים ותפיסות שנכתבו בצה"ל במהלך העשור האחרון, נוסף על מסקנות ועדת דן מרידור "עדכון תפיסת הביטחון של ישראל" משנת 2006.

בגישה הצה"לית כפי שהתפתחה לפני מבצע "צוק איתן" אפשר לראות את התגבשותה של הבנת חשיבות ההגנה מול אתגרי הביטחון. גישה זו תומכת במרכזיות ההגנה לנוכח השתנות שדה הקרב ובצורך לחזק מרכיב זה. מנגד, היא מדגישה את חשיבות האיזון בין כל מרכיבי תפיסת הביטחון אולם בד בבד, שמה גם דגש מרכזי במרכיב ההרתעה וההכרעה. מסקנתה היא כי **רגל ההגנה מלווה את הפעולות ההתקפיות ולמעשה מאפשרת את מימושו, וחובה לשמור על האיזון הנדרש בין המענה ההתקפי למענה ההגנתי**. גישה זו מציינת את הצורך הקיים (נכון לשעתו) להמשיך ולברר עוד בנוגע להשפעת "רגל" ההגנה על שאר שלוש רגלי התפיסה הקיימות – הרתעה, התרעה והכרעה. בירור זה, שלא נעשה באופן מספק, מתקיים בצל אותה הנחת יסוד כי תפקידה של ההגנה היא לממש את התפיסה ההתקפית בפועל. זאת ועוד, ייעודה המשני של ההגנה כתומכת במאמץ ההתקפי נתפס אצל חלק ממעצבי הגישה, לא רק כגורם משני בחשיבותו מול שאר מרכיבי תפיסת הביטחון, אלא אף ככזה העלול להפוך לנטל כבד המונע את פיתוחם של שאר המרכיבים ולמעשה פוגם או מחליש את המענה ההתקפי של ישראל. לסיכום, נוכל לומר כי בבסיס הגישה הצה"לית עומדת ההנחה כי ל"רגל ההגנה וההתגוננות" מקום חשוב פחות, ממה שהיא קיבלה בפועל במהלך מבצע "צוק איתן" (כפי שיוכח בהמשך). גישה זו אף רואה ב"רגל" ההגנה "בן חורג" של תפיסת הביטחון וככזה הנועד לחסות בצילם של שני "אחים" דומיננטיים – ההרתעה וההכרעה.

במציאות, במבצע "צוק איתן" ההתייחסות להגנה הייתה שונה. הפעלת האש האווירית המסיבית והתמרון הקרקעי המוגבל שכוון לפגיעה ספציפית באיום המנהרות שיוותה למבצע מראה התקפי מערכתי. למרות חזות זו, נוכל לומר בזהירות המתבקשת כי מבצע "צוק איתן" היה למעשה מערכה בהיגיון מגננתי שמרני, שתכליתו הייתה ממוקדת בהחזרת השקט לדרום ובהסרת איומים, והוא אף היה מוגבל ביעדיו ובמטרותיו. בחינת הרעיון המבצעי המטכ"לי במבצע עצמו מלמד על אותו היגיון מנחה מרכזי – מאמץ ההגנה הוא בעדיפות עליונה, והוא נשאר שם גם בשלב ההתקפי של המבצע, שלב המתקפה הקרקעית. היגיון זה לא היה נחלת הדרג הצבאי בלבד. הדרג

המדיני העמיד לנגד עיניו, טרם המבצע ואף במהלכו, את הרצון לסכל פגיעה בעורף הישראלי ולמנוע אותה כמטרה מרכזית, חשובה ובעדיפות גבוהה בסולם היעדים.

בחינה זו מלמדת על פער גדל והולך, ביחס למרכיב ההגנה, בין התפיסות והגישות הצה"ליות בתקופה הנידונה טרם המבצע ובין הגישה בפועל במהלך מבצע "צוק איתן". התפיסות שקדמו למבצע ראו ב"רגל" ההגנה במקרה הטוב גורם מסייע להתקפה, כזה האמור לתמוך בשלוש ה"רגליים" האחרות ובעיקר ב"רגל" ההתקפה (הכרעה), ובמקרה הרע – גורם מעכב ומפריע העלול לפגוע בהפעלתם וביעילותם. לעומת זאת, ניכר באופן ברור כי במהלך "צוק איתן" קיבלה "רגל" ההגנה חשיבות מרכזית ואף הפכה לגורם דומיננטי אף יותר משאר המרכיבים האחרים של תפיסת הביטחון הקלסית.

מכאן עולה השאלה מדוע היה פער כה גדול בין האופן שבו נתפסה ההגנה לפני המבצע (ולפני מבצעים קודמים) ובין מימושה בפועל. נוכל להציע שלוש סיבות אפשריות שהתלכדותן יחד יצרו פער זה: ראשית, היעדר ברור השפעותיה של "רגל" ההגנה המתחזקת לאורך השנים על שאר מרכיבי תפיסת הביטחון. שנית, העימותים שלאורם נכתבו הניירות התפיסתיים והמטכ"ליים היו עימותים נרחבים שבהם ההתקפה היא המרכיב המרכזי ואילו מרכיב ההגנה אמור לתמוך במאמץ זה. עימות המכוון להישגים מוגבלים יחסית, כדוגמת "צוק איתן", לא זכה לאזכור בניירות אלה, ולכן מרכיב ההגנה שהיה מרכזי במבצע זה, לא בא לידי ביטוי בניירות הללו. הסיבה השלישית קשורה באתוס הצה"לי. האתוס ההתקפי הצה"לי משתקף בצורה ברורה וחדה בניירות התפיסה הללו, כחלק מראייה המעמידה במרכז את בניית הכוח ההתקפי בצה"ל. במציאות הנוכחית, אין זה השיקול היחיד, ועוד שיקולים חוץ צבאיים מהווים גורמים כבדי משקל אף הם.

למרות פער זה, בין תפיסת ההגנה למימושה, נראה כי שאלת מרכזיות ההגנה בתפיסת הביטחון הישראלית ובמכלול הכלים המעשיים של ישראל איננה מוטלת בספק, ועדיין עולה השאלה מדוע לא לפתח את ההגנה בצורה מרבית ככל האפשר? התשובה החלקית לשאלה זו נדונה בחלקו הראשון של המאמר והציבה את המאבק על משאבים, האיזון בין מרכיבי תפיסת הביטחון וגמישות בניין הכוח הצה"לי כנקודות כבדות משקל ומאזנות מול הרצון

להשקיע משאבים גדולים יותר בהגנה. למרות זאת, חשוב לציין עוד שתי נקודות העולות מן השיח הצה"לי ומצביעות על דילמות הנובעות מהחשש של הסתמכות יתרה על "רגל" ההגנה. הראשונה קשורה למאפיין הפסיכולוגי-תודעתי המתקשר ליכולת ההגנה, או נכון יותר לכישלון אפשרי של מערכת זו. ההנחה הבסיסית בלוחמת היבשה שלפיה "חזקה על קו המגע שייפרץ",¹¹ הוזכרה כבר בראשית המאמר כעקרון קבע ביסוד ההגנה. בקביעה נכונה זו יש עוד משמעות בהקשר ישיר למערכות ההגנה הפעילה הישראלית. הציפייה הישראלית, האזרחית והצבאית, כפי שהשתקפה בעימותים האחרונים – "עמוד ענן" ו"צוק איתן" – היא להגנה מושלמת. אולם חשוב לזכור כי במאבק של ישראל עם יריבותיה יש גם התמודדות טכנולוגית.¹² יש להעריך בסבירות גבוהה כי יריבותיה מחפשות מענה ליתרון ההגנתי הזה שלה, ויצליחו באופן חלקי לפגוע בעורף הישראלי באמצעות מציאת פרצה במערכות ההגנה. פגיעה שכזאת עלולה להפחית הפחתה ניכרת באפקטיביות מערכות ההגנה. החשש המתעורר הוא כי הישענות יתר על מרכיב ההגנה חושפת את ישראל לתחושה שכל פגיעה בעורף, אפילו של רקטות בודדות ונפגעים בודדים, היא כישלון מהדהד. המחשה נקודתית טובה לכך היא יחס התקשורת והציבור לסגירת נתב"ג לכמה שעות בשל רקטה שפגעה במבנה ביהוד,¹³ והתחושות הקשות בקרב תושבי עוטף עזה לחוסר ההצלחה של צה"ל לירט פצצות מרגמה.¹⁴ תפיסה זו, הנשענת על דומיננטיות ההגנה, עלולה ליצור במהלך עימות רף ציפיות שאיננו ניתן להשגה ולגרום בכך למפח נפש ציבורי, תודעתי ומבצעי.

הנקודה השנייה קשורה לאיזון הנדרש בין ההגנה להתקפה וההכרעה בבחינת זמן המערכה. הצלחת מערכות ההגנה הפעילה במבצע "צוק איתן", גם המערכת המיירטת – "כיפת ברזל", וגם מערכת ההתרעה – הזיהוי והאיכון, הקנו למקבלי החלטות המדיניים והצבאיים זמן ארוך יותר לקבלת החלטות, בשל צמצום הפגיעה בעורף הישראלי. פגיעה מסיבית בעורף

¹¹ מז"י, **מבצעי כוחות היבשה**, עמוד 5.

¹² לוטוואק, **אסטרטגיה**, עמודים 48–50.

¹³ שפיר, "לוחמת רקטות בצוק איתן", עמוד 43.

¹⁴ בר-מאיר, "במועצת אשכול: מרגישים כמו ברוזים במטווח" (21 באוגוסט 2011).

הישראלי הייתה מחייבת לקצר את המערכה, ובעקבות זאת היה צריך להפעיל תמרון יבשתי, אש מסיבית מן האוויר ולגרום נזק אגבי נרחב יותר לאוכלוסיה אזרחית. "אורך נשימה" זה, בשונה למשל מהמצב שנוצר במלחמת לבנון השנייה, השפיע השפעה של ממש על משך המערכה. בחינת התכלית האסטרטגית של המבצע, מעלה שאלה מהותית על תפקידה של מערכת זו בהשפעה על תפיסת ההפעלה של המבצע כולו. התכלית האסטרטגית המוגבלת שאינה הכרעתית דחקה את המאמץ ההתקפי למקום משני יותר, ולמעשה שחקה בצורה ניכרת את התפיסה הרווחת של חיוניות המערכה הקצרה. החשש העולה קשור לרצון לאזן בין ההגנה להתקפה בקביעת התכלית האסטרטגית של מבצעים עתידיים, ובדרישה לערוך ניתוח מערכתי שיניח על כף המאזניים את מכלול ההשפעות של מערכת ההגנה על סוגי המבצעים הצה"ליים.

הפער בין הגישות המוקדמות להתנהלות במבצע

הלמידה הנובעת מהפער מובילה אותנו לשתי מסקנות משלימות. אחת נוגעת לחשיבות השילוב של "רגל" ההגנה באתגרים הביטחוניים, והשנייה מנסה לאזן את הדומיננטיות המתוארת של "רגל" זו, כפי שנחזתה ב"צוק איתן", עם האתגרים העתידיים.

ההנחה היא כי מבצעים מסוג "צוק איתן" – בעלי יעדים מוגבלים, ללא יסוד הכרעה מובהק, שמטרתם היא השבת השקט – ימשיכו להיות חלק מרכזי מקשת האתגרים הביטחוניים שאֵתם תצטרך ישראל להתמודד בתקופה הקרובה. לפיכך נוכל לטעון כי התמקדות במרכיב ההגנה בכלל ובמרכיב ההגנה הפעילה בפרט הוא מעשה חיוני ונכון. תכנון מערכה שכזאת (יעדים מוגבלים) וניהולה יחייב ראייה של "רגל" זו, כחלק מרכזי, לצד שאר שלושת מרכיבי תפיסת הביטחון.

לאחר שטענו זאת, חשוב גם להביט קדימה מעבר לטווח המערכה האחרונה. למרות ההצלחה של מערכות ההגנה הפעילה, הניסיון ההיסטורי מהישענות יתר על מערכות הגנה איננו חיובי. יכולתו של היריב למצוא פרצה בהגנה מעמידה את ההסתמכות על ההגנה כבעייתית במקרה הטוב, וחסרת אחריות במקרה הגרוע. האתגר פה הוא אתגר כפול. מן הצד הטכנולוגי-אופרטיבי,

עלינו להמשיך ולשקוד על שימור היתרון האיכותי הישראלי ואף על הגדלתו מתוך רצון להיות מוכנים לכל אתגר חדש. מן הצד התפיסתי-פסיכולוגי, חובה עלינו שלא להישאב לתחושה כי סוג פעולה שכזה – מבצעים מוגבלי תכלית – הם האתגר היחיד. עלינו להמשיך לדון בתפיסות הנוגעות למלחמה כוללת ומוגבלת ולפתחן, לחזק אותן, ולבחון כיצד בתרחיש שכזה ההתקפה הופכת למרכיב המרכזי בסל הכלים של מקבלי ההחלטות וזאת כדי שלא לצאת מן האיזון החשוב שבין התקפה להגנה. האתגר איננו מתמצה בהבנה זו של מקבלי ההחלטות הצבאיים. הוא מקבל משנה תוקף וחשיבות בשל הצורך להבהיר תובנות אלו לדרג המדיני, תוך שימת דגש במורכבות ובבעייתיות של הישענות יתר על ההגנה.

פערי העמדות בין הדרג המדיני לדרג הצבאי בסוגיית ההגנה האווירית

טענתנו המרכזית בחלק זה, היא כי ישנם הבדלי תפיסה עמוקים באשר לראיית מערכת ההגנה בין הדרג המדיני ובין צה"ל. בעוד המדינאים רואים את מרכיב ההגנה כחיצוני לצה"ל ומקביל למרכיב הצבאי-התקפי ולמרכיב המדיני, צה"ל רואה בהגנה מרכיב פנים צה"לי המקביל באופן הפעלתו להפעלתם של חלקים אחרים במערכת הצבאית, ואיננו בעל חשיבות מבדלת הדורשת התייחסות שונה. פער זה גורם למתח בין הדרגים – המדיני והצבאי, באשר לבניין הכוח ולהפעלתו.

הדרג המדיני העמיד עוד בשנים שקדמו למבצע "צוק איתן" את ההגנה במקום גבוה בסדרי העדיפויות. הוא היה הגורם שדחף לפיתוחה של יכולת זו, מתוך ראייה של האתגרים העתידיים, ועל כן נוצרה אצלו תחושה של "בעלות" על מערכת זו. בהתייחסותם של שרי הביטחון בשנים 2001–2010, ובריאיון עם עמיר פרץ, שר הביטחון בשנים 2005–2006, אפשר לזהות את תפיסתם בנוגע להגנה כגורם כבד משקל ומרכזי: "...אסור להסתפק רק במתקפה אלא יצירת הגנה משולבת... פסיבית... פלוס כיפת ברזל שתיצור מצב שגם לדרג הצבאי וגם לדרג המדיני יהיה מרחב תמרון חדש

לחלוטין...".¹⁵ תחושות אלו התבטאו היטב גם ברמה המעשית של בניין הכוח, ברצון של הדרג המדיני לשים דגש רב במערכת ההגנה בכלל ובמערכות ההגנה הפעילה בפרט כגורם בעל משקל רב, שיש לתת עליו את הדעת ביתר שאת.¹⁶ במהלך המבצע אפשר לזהות מעורבות רבה של הדרג המדיני בהחלטות הנוגעות להגנה הפעילה ולהגנה בכלל. "הרוח" שנשבה מהדרג המדיני באשר להגנה בשנים שלפני המבצע לא פסקה כאשר החל המבצע האחרון בעזה ב-2014. החשיבות שייחסו בדרג המדיני להגנה, והראייה השונה שלהם את מיקומה של ההגנה, באו לידי ביטוי במעורבות הרבה בהחלטות הקשורות להפעלת מערך ההגנה הפעילה. החשיבות הרבה, ובעקבות זאת המיקום השונה בסדרי העדיפויות, באים לידי ביטוי בחיבור בין ההצלחה האופרטיבית של מערכות ההגנה הפעילה לפגוע בטילים וברקטות של החמאס ובין הראייה של הדרג המדיני את ההצלחה הזאת כמכשילה ברמה האסטרטגית את רצונות החמאס ואת יכולותיו. המשמעות האסטרטגית המוקנית לפעולות היירוט הפכה במובן הזה "לגורם משיכה" מרכזי, התורם רבות לחיזוק ראיית הדרג המדיני את מערכת ההגנה כחיצונית לצה"ל.

הנקודה העיקרית קשורה לעמדת הדרג המדיני באשר לאיזון בין ההתקפה להגנה (כפי שצינו קודם). הדרג המדיני רואה בהגנה כמי שמאפשרת לצמצם את הצורך בהתקפה, ובאופן ישיר שייכת למרכיב בסל הכלים שלו ולא דווקא ככלי צבאי "רגיל".

מנגד, רואה צה"ל בהגנה מרכיב פנים צבאי אשר איננו שונה משאר המרכיבים הנכללים במערכת הצבאית. כפי שהצבא מפעיל את שאר מערכותיו, כך גם הוא אמון על הפעלת מערכת ההגנה. הגישה הצה"לית הזו איננה נעצרת רק ברמה התפיסתית אלא ממשיכה לשאר הרמות. היא איננה מתייחסת רק להיבט הטכני-ארגוני העוסק בשאלה מי מפעיל ולמי שייכת מערכת ההגנה, אלא נוגעת לראייה הרחבה של מערכת זו בעשייה הצבאית. לגישת הצבא,

¹⁵ עמיר פרץ, ריאיון טלוויזיוני ל"ערוץ הכנסת" מ-12 במרס 2012.

www.youtube.com/watch?v=f3LJsqI5F9k

¹⁶ על פי עמיר רפפורט, בתוכנית הרב שנתית של צה"ל "תעוזה" מוקמה ההגנה הפעילה בסדר חשיבות שלישי (יחד עם חיל האוויר), ורק אחרי הסייבר והמודיעין, בעוד מערך היבשה מוקם אחריה.

רפפורט, "התוכנית הרב שנתית של צה"ל: בניין או פירוק הכוח ביבשה", עמוד 24.

מאחר שהכלי ההגנתי שייך לממד הצבאי, הוא חלק מסל הכלים של הצבא ולא של הדרג המדיני. ההגנה הפעילה היא איננה כלי הנמצא בשליטה ישירה של הדרג המדיני ומקבלי ההחלטות, אלא עוד אמצעי המצוי בידי הצבא. תפקידה של ההגנה מן הבחינה הזאת, כפי שכבר הצגנו במאמר זה לא פעם אחת, היא לתמוך בהתקפה ולמעשה לאפשר אותה. הסוגיה הזאת מתחברת לסוגיה אופרטיבית ממדרגה ראשונה הקשורה בשאלה "על מה מגינים?" ישנו מתח מובנה בין הרצון המדיני, המובן, להגן על האוכלוסייה בעורף, ובין הרצון הצה"לי או המקצועי הצבאי, המובן גם כן, להגן על מתקנים בעלי חשיבות אסטרטגית למערכה הצבאית. אם מניחים כי כמות המשאבים מוגבלת, ודילמה זו איננה רק תאורטית אלא גם מעשית, הרי שיש פה היבט נוסף המצביע על הפער המצוי בין שתי התפיסות.¹⁷

התרשים הבא ממחיש את הפער בתפיסות:

¹⁷ יוסי ארזי וגל פרל מצטטים את דבריו של רא"ל גדי איזנקוט, כאשר היה מפקד פיקוד הצפון: "כיפת ברזל צריכה להיות מופנית בראש ובראשונה לשימור היכולת ההתקפית של צה"ל ולא להגנת אזרחים... עליה להגן על תשתיות חיוניות של המדינה, על בסיסי צה"ל ועל נקודות ריכוז". ארזי ופרל, "שילוב טכנולוגיות להגנת העורף", 80.

מהפער בין העמדות והתפיסות של הדרג המדיני לבין הצבאי נובעות שתי שאלות המשך: מדוע הדרג המדיני רוצה בשליטה ישירה על מערכות ההגנה הפעילה? ומדוע צה"ל מתעלם מהדיסוננס בינו ובין הדרג המדיני? בשאלת הרצון לשליטה ישירה ייתכנו כמה תשובות אפשריות: ראשית, בהיבט "הבעלות", רואים עצמם אנשי הדרג המדיני כאחראים הישירים להימצאותן של מערכות הגנה פעילות בצה"ל, וכמי שכפו על הצבא מערכות אלו, השיגו את המימון החיצוני לכך ודחפו להפעלתן. היבט זה מאפשר להם, לדעתם, שליטה על כלי שהם ממקדמיו. שנית, רצון זה קשור בשינוי מאפייני המלחמה. בעבר עמד צה"ל בין העורף לאויב, ואילו כיום, בעידן מלחמות הטילים והרקטות, נעלמה הפרדה זו. מערך ההגנה הוא זה המפריד בין האזרח לרקטה. ועל כן, מערך זה, שהובל לצבא על ידי הדרג המדיני, ראוי לדעתו שיהיה בשליטתו. לנקודה זו מתחברת המשמעות של כישלון. למעשה, אם בעבר כישלון טקטי בשדה הקרב, ואף כישלון מערכתי, לא היה פוגע בעורף באופן מיידי, כיום, כישלון טקטי של יירוט רקטה או טיל מלווה מיד בפגיעה ניכרת בחיי אזרחים. הקשר הישיר בין הצלחה או כישלון של מערכות ההגנה הפעילה ובין חיי אזרחים היא בעלת משמעות פוליטית עצומה, ועל כן המדינאים מעוניינים לשלוט במערכות אלו. התשובה האחרונה קשורה בעובדה כי הדרג המדיני מעריך שעל ההגנה, בניגוד להתקפה, אפשר לשלוט בצורה יותר אפקטיבית. המאמץ ההתקפי וההכרעתי גורר אחריו גלי הדף מדיניים – ראו למשל דו"ח גולדסטון – יכול להיות מלווה באבדות רבות, ועלול לערער בצורה קריטית את היציבות האזורית, ועל כן ישאף הדרג המדיני לצמצם אותו, ולפעול למען מערכות מוגבלות שבהן מוטיב ההגנה דומיננטי. במערכה כזאת, הבקרה, השליטה והיכולת לפקח גוברות, והמדינאים גורסים כי הם אלו אשר אמורים להיות אמונים על משימת השליטה הזאת.

לשאלה מדוע צה"ל מתעלם מהדיסוננס בינו ובין הדרג המדיני, ישנן כמה תשובות אפשריות:

האתוס ההתקפי הצה"לי איננו תואם את הלך הרוח ההגנתי הנושב מתפיסת ההגנה והמבצעים המוגבלים. אתוסים מתנגשים אינם רק בעיה מתודולוגית, אלא מייצרים גם "דיסוננס קוגניטיבי" המונע מאחד הצדדים או משניהם

להבין את הפער המצוי. שנית, בניין הכוח הצה"לי ועיקר יכולתו של הצבא – יחידות, אמצעים ואימונים, מכוונים לתרחיש התקפי. היכולת הקיימת משפיעה השפעה ישירה על התפיסה הקיימת ומפריעה להבנה של המתח הקיים. התשובה השלישית מצויה בסוגיה שכבר הזכרנו קודם לכן במאמר, רב-גונית הכוח. מערך ההגנה הפעילה הוא אנומליה בבניין הכוח. הוא איננו גמיש למשימות הגנה והתקפה כמו מרבית הכוח שבנה צה"ל, וככזה נתפס כחריג בקרב ראשי הצבא. הסיבה האחרונה קשורה באופן ישיר לסיבה הראשונה, האתוס ההתקפי. צה"ל איננו מאמין כי אפשר לנצח מערכה, מלחמה או עימות מוגבל בהגנה. האפשרות להגיע לידי ניצחון שכזה אפשרית בעזרת ההתקפה. הפער התודעתי הזה, ביחד עם שאר הנקודות שהעלנו מזין את הדיסוננס הקיים בין צה"ל ובין הדרג המדיני.

כיצד מצמצמים את הפערים הללו?

המענה לפערים הללו מצוי בראש ובראשונה בשיח בין הדרג המדיני והצבאי. הצפת דילמות אלה על פני השטח היא תנאי ראשון לצמצומן, אולם אינו מספק. כפי שציינו קודם, חובה על הדרג הצבאי להבהיר לדרג המדיני את הבעייתיות המצויה בהישענות יתר על הגנה, וללבן יחד בתהליך למידה הדדי את מאפייני הפעלת מערכות ההגנה הפעילה, בעיקר במתח המובנה שבין הגנה על תשתיות לאומיות ותשתיות צבאיות החיוניות לצורכי התקפה ובין הגנה על העורף האזרחי ועל מרכזי האוכלוסייה. עוד סוגיה שיש ללבן ולהבהיר קשורה להצגת המשמעויות של שימוש יתר בהגנה במבצעים מוגבלים על המוכנות למלחמה גדולה אשר עלולה להתפתח בזמן מבצע שכזה. שימוש אינטנסיבי מדי, ללא שמירה על האיזון הראוי במערכות ההגנה הפעילה, בזמן מבצע מוגבל, עלול להיות גורם מעכב, הן ברמת המוכנות הטקטית-מבצעית להרחבת הלחימה, והן ברמת המוכנות התודעתית להרחבה שכזאת. בירור סוגיה זו הוא קריטי לצורך התמודדות עם מצבים עתידיים אפשריים שבהם ממערכה מוגבלת, בחזית אחת, תתפתח מלחמה בכמה חזיתות, ואזי כל תפיסות היסוד – ממוכנות לצאת למערכה שכזאת ועד לכמות ולמלאים, יידרשו לחשיבה מחדש.

סיכום

מבצע "צוק איתן" היה המבצע השני לאחר "עמוד ענן" שבו הופעלה מערכת ההגנה הפעילה בצורה רחבה. במבצע זה באה לידי ביטוי, למרות הפעילות ההתקפית של חיל האוויר ושל כוחות היבשה, התפיסה הרואה במרכיב ההגנה המרכיב הדומיננטי מבין מרכיבי תפיסת הביטחון. למעשה מדובר ביישום תפיסה צה"לית חדשה הרואה במניעת הישגי האויב מטרה ראשונה במעלה, לא פחותה מהרצון להשיג כאלו בעצמך. אם נשאל דימוי מעולם הכדורגל הרי שנוכל לומר כי צה"ל העדיף ניצחון 1:0 קטן על פני 5:1 גדול.

שני פערים תפיסתיים מרכזיים נדונו כאן: האחד עוסק ביחס שבין ההגנה להתקפה. מבצע "צוק איתן" היה למעשה מבצע בהיגיון הגנתי. "שימור המצב", הרצון להגיע לידי ניצחון באמצעות מניעת הישגים מן האויב, היה למוטיב המרכזי ש"סידר" את היגיון המבצע. במערכה שכזאת, מרכיב ההתגוננות הפך לדומיננטי מבין שאר מרכיבי התפיסה ובעיקר ביחס למרכיב ההתקפה וההכרעה. מצב זה היה שונה לחלוטין מהמחשבה התפיסתית הצבאית לאומית שעסקה בנושא קודם למבצע וראתה את "רגל" ההגנה כחשובה, אבל בוודאי לא מובילה ובוודאי לא דומיננטית ביחס לשאר הרגליים.

פער אחר קשור בתפיסת תפקיד מרכיב ההגנה והתגוננות בעיני הדרג המדיני והדרג הצבאי. בשל כמה סיבות שצינו קודם – "בעלות" על הבאת המערכות ההגנתיות, שינוי מאפייני המלחמה והרצון לשלוט ישירות במערכות – רואה הדרג המדיני את מרכיב ההגנה כחיצוני במובן מסוים לצה"ל, ועומד במישור אחד עם המרכיב הצבאי-התקפי ועם המרכיב המדיני. צה"ל, לעומת זאת, רואה בהגנה מרכיב פנים צבאי וככזה הוא משויך ישירות למכלול של בניין הכוח וכמובן של הפעלת הכוח ואיננו מנותק או שונה משאר מאפייני הכוח הצבאי. פער זה יוצר מתחים רבים בבניין הכוח ובהפעלתו.

המשמעויות המרכזיות מהמבצע קשורות דווקא להצלחתה של "רגל" ההגנה. בניגוד לפעמים שבהן נדרשה מחשבה מחודשת או הפקת לקחים של ממש בעקבות כישלון, הרי שכעת התוצאות החיוביות של מערכות ההגנה הפעילה הן הדוחפות אותנו, ובצדק, לבחון השפעות עתידיות.

נוכל להעריך, במידה רבה של זהירות, כי הצלחתה של ההגנה תמצב אותה כשווה ואף דומיננטית יותר משאר רגלי התפיסה, ומכאן שאנו צפויים לראות את השפעתה גדלה ומתחזקת, בקרב מקבלי ההחלטות הצבאיים והמדיניים. על כן בשל הסכנה של הישענות היתר על ההגנה, אשר הסיכונים הכרוכים בה נחשפו לראשונה במבצע האחרון, יהיה חשוב לשמר את יכולת ההתקפה של צה"ל כמרכיב הדומיננטי בתפיסה ולהמשיך לפתחה.

הדיון בפיתוח מערך ההגנה הפעילה והשפעותיו בשדות הרלוונטיים, נעשה עד היום בעיקרו כאשר הוא ממוקד ביכולת עצמה. חובה עלינו לשקוד על ניתוח מערכתנו שבו יהיו כלל מרכיבי היכולת הצה"ליים, תוך קיום שיח למידה מתמיד עם הדרג המדיני, כדי להביא לאיזון הנדרש בין כלל מרכיבי המערכת, וכדי להיות נכונים להתמודד בצורה המיטבית עם כלל האתגרים העומדים לפתחם של צה"ל ושל מדינת ישראל.

רשימת מקורות

- אלרון, זאב. "איום השריון והמערך הנגד טנקי של צה"ל לפני מלחמת סיני". בתוך: (עורכים) חגי גולן ושאול שי. **ברעום המנועים: 50 שנה למלחמת סיני**. תל אביב: מערכות. התשס"ו-2006, עמ' 117-162.
- אלרון, מאיר ופרידמן דוד. "ערכות מגן – עד כאן". **מבט על**. גיליון 487, התשע"ד-נובמבר 2013.
- אהרון ברם, שיר. "פעילות וולקנית". **ביטאון חיל האוויר**. גיליון 206, התשע"ב-2012.
- ארזי, יוסי ופרל גל. "שילוב טכנולוגיות להגנת העורף". **צבא ואסטרטגיה**. כרך 5, גיליון 3, דצמבר 2013, עמ' 75-93.
- טל, ישראל. **ביטחון לאומי- מעטים מול רבים**, דביר, תל אביב, 1996
- לוטוואק, אדוארד. **אסטרטגיה של מלחמה ושלוש**, מערכות, 2002.
- מפקדת זרועות היבשה, **מבצעי כוחות היבשה**, ינואר, 2012.
- מרידור, דן. "המגננה האזרחית כחלק מתפיסת הביטחון של ישראל", בתוך: מאיר אלרון (עורך), **מוכנות החזית האזרחית בישראל למלחמה**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 99, יוני 2009, עמ' 15-18.
- ראב"ד, אחיה. "מדינה לא יכולה למגן את עצמה לדעת". **Ynet** ("י"ב בתמוז התשס"ז-28 ביוני 2007). www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3418.
- רפפורט, עמיר. "התוכנית הרב שנתית של צה"ל: בניין או פירוק הכוח ביבשה", בתוך: **בניין הכוח של צה"ל**, מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, דיונים בביטחון לאומי מס 28, אוניברסיטת בר – אילן, רמת גן, 2014, עמ' 19-24.
- שפיר, יפתח. "לוחמת רקטות בצוק איתן", בתוך: ענת קורץ ושלמה ברום (עורכים) **צוק איתן השלכות ולקחים**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, נובמבר 2014, עמ' 41-48.
- שפיר, יפתח. "לקחים מהפעלת 'כיפת ברזל'", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 5, גיליון 1, אפריל 2013, עמ' 67-78.